

УДК 343.97

Тимошенко В. І. – доктор юридичних наук, професор, академік Академії наук вищої освіти України, головний науковий співробітник відділу організації науково-дослідної роботи Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID 0000-0003-2947-5627

МАРГІНАЛІЗАЦІЯ СУСПІЛЬСТВА ЯК КРИМІНОГЕННИЙ ФАКТОР

Проаналізовано сутність і причини маргіналізації суспільства. Обґрунтовано, що цей феномен є проявом кризового стану соціуму. Схарактеризовано специфічний тип особистості маргінала. Акцентовано на поведінці людини в маргінальній ситуації та зв'язку маргіналізації суспільства зі злочинністю.

Ключові слова: маргінал, маргіналізація, криза, суспільство, особистість, міграція, злочинність.

Нині Україна обрала шлях складних політичних, економічних і соціальних перетворень. Було задекларовано нові демократичні принципи, загальнолюдські цінності та європейські стандарти життя, що, на жаль, не відповідає реаліям сьогодення. Порушення принципу рівності, різке соціальне розмежування, безробіття, інфляція, корупція, бідність – ці соціальні феномени є визначальними на сучасному етапі. Причому бідність стала в Україні хронічним і навіть масовим соціальним явищем, завдяки чому людьми легше керувати, маніпулювати їхньою свідомістю, а також експлуатувати [1, с. 93, 96]. Можна стверджувати, що зараз уже сформувався особливий тип особистості з кризовою або катастрофічною свідомістю, якій притаманні апатія, цинізм, байдужість пересічних громадян. Людина відгороджується від «незручної» соціальної реальності за допомогою жорсткого психологічного бар'єра і зосереджується лише на приватному житті. Захист від світу, на думку психологів, потребує постійної підтримки і підтвердження. З цією метою носій катастрофічної свідомості шукає будь-яку негативну інформацію про чужий для нього зовнішній світ. Позитивну інформацію він просто

заперечує, сприймає її як помилкову. Для сучасної людини та суспільства загалом характерними є підвищена сугестивність і доступність для маніпуляцій із зовні, агресивність щодо зовнішнього світу та самої себе.

Окреслена перспектива не дуже втішна, адже кількість людей, які втратили свій соціальний статус і не змогли здобути новий, продовжує безперервно зростати. Системи цінностей, що існували, вже зруйновано, а нові досі не створено. До того ж, незавершеними залишаються реформи, відсутнє економічне зростання, яке супроводжує величезний зовнішній борг України. Згідно з відомостями Міністерства фінансів України, станом на жовтень 2017 року загальна сума державного і гарантованого державою боргу України становила майже 77 млрд доларів США, тобто понад 2 трлн грн. Водночас розмір річного бюджету України в поточному році за прогнозами становитиме 770 млрд грн, а отже, сума боргів перевищує річний бюджет України вже втричі. Якщо перерахувати все на одного громадянина, то виходить, що кожен заборгував міжнародним фінансовим організаціям по 47 тис. грн, тобто понад 1,8 тис. доларів США [2]. Значна частина населення, зокрема працездатного, змушена шукати роботу за кордоном. Окрім цього, загрозливих масштабів набуває злочинність, падіння моралі та моральності, ціннісно-нормативна дезорганізація, правовий нігілізм, алкоголізм, наркоманія, неконтрольована міграція. Лише за дев'ять місяців 2017 року Державна міграційна служба України виявила 6,4 тис. нелегалів [3]. Від початку збройного конфлікту на Сході України чимало зусиль було докладено для розв'язання проблеми вимушених переселенців, які втратили житло, роботу, майно, соціальний статус і виявились фактично обмеженими у власних правах і свободах. З огляду на все вищезазначене, деякі категорії населення донині не змогли адаптуватися в нових умовах, а тому стали маргіналами.

Невтішну картину процесу маргіналізації демонструє також студентська молодь. Значна частина студентів не пов'язує власне майбутнє з професією, яку здобуває, а отже, така категорія є потенційними маргіналами. На сучасному етапі кожен четвертий житель найбільших міст України (24,4 %) вважає марною отриману ним освіту [4]. Останнім роками посилились тенденції сепаратизму як способу збільшення політичного капіталу регіональних політичних еліт, що призвело до їх слабкої контрольованості та формування регіонів із високим криміногенним потенціалом. Усе це

загострює проблему подальшої маргіналізації суспільства. Для досягнення успіхів у розв'язанні цієї проблеми необхідно визначити головні джерела маргіналізації та знайти дієві способи її подолання.

Маргінал – це особа, спосіб життя і світогляд якої сягають за межі, прийняті в конкретному соціумі. Термін «маргінал» (від лат. *margo* – край, межа, кордон) традиційно описує граничне, невизначене становище людини між двома або більше соціокультурними світами. Особа може стати маргіналом також у результаті взаємодії з однією складною соціальною структурою або культурою. Маргінальність – це специфічне ставлення індивіда або соціальної групи до наявного суспільного ладу, певних соціальних спільностей, що може мати як конструктивне, так і деструктивне спрямування [5, с. 51–52]. Соціальна маргінальність здатна породжувати культурну, і навпаки – ідейні маргінали можуть зазнавати репресій із боку референтного суспільства, що зумовлюватиме їх становлення як соціальних маргіналів. Обстановку, що є граничною, проміжною, перехідною для особистості або групи стосовно будь-якої соціальної спільності, називають маргінальною ситуацією. Ця ситуація може стимулювати до інтелектуального, художнього, творчого, оновлення духовної історії людства. З огляду на тему статті, доцільно розглянути саме деструктивний аспект. Процес витіснення індивідів або цілих соціальних груп за межі наявної суспільної структури чи культури в результаті соціальних або інших трансформацій називають маргіналізацією.

Дослідження проблеми маргіналізації започаткував німецький філософ і соціолог Г. Зіммель, один із провідних представників популярного на межі XIX–XX ст. ірраціоналістичного напрямку європейської філософії – філософії життя. Тоді ця проблема термінологічно не була пов'язана із сучасною загальноприйнятою назвою. Так, Г. Зіммель поверхово схарактеризував феномен маргінала, взявши за основу соціальний тип «чужинця». Він визначав чужинця як людину, що поєднує близькість і віддаленість стосовно групи; це той, хто фізично перебуває в групі, але як член первинно не належить їй; той, хто не поділяє історію, традиції цієї групи, є прибульцем або тим, хто на певний час затримався в цій групі. Чужинець – це той, хто показує групі її межу, втілює цю межу. Науковець наголошував на конфліктогенності маргінального стану [6, с. 8–9].

Термін «маргінал» уперше вжив американський соціолог Р. Парк у 1928 році в межах вивчення мігрантів і переселенців, які не змогли повноцінно пристосувати свої раніше набуті звички до нового середовища. Такі особи перебували на своєрідній межі між соціальними групами, прагнучи стати частиною однієї з них. Зокрема, Р. Парк визначав маргінала як людину, на якій позначився культурний конфлікт зіткнення різних груп, культур і цивілізацій [7].

У 30-х роках ХХ ст. американський культуролог Е. Стоунквіст розробив концепцію маргінальної особистості, яку визначав як «культурний гібрид», що перебуває в маргінальній ситуації – «на межі» домінуючої групи та групи, з якої вона походить і яка розглядає її як відступника. Зокрема, Е. Стоунквіст виокремлює такі загальні риси маргінальної людини, як дезорганізація, тривожність, внутрішня напруга, ізольованість, розчарування, відчай, руйнація суспільних зв'язків, егоцентричність, підвищена чутливість і самосвідомість, загострене почуття раси та расової належності, а також подвійна, нестійка і схильна до коливань ідентифікація, хворобливий стан духу, комплекс неповноцінності. Усе це призводить до різних форм душевного розладу і до девіантної поведінки. Дослідник вважав, що природа маргінальності людини досить складна і неоднозначна: навіть два індивіди, які перебувають в однаковій ситуації, реагують на неї по-різному, залежно від особливостей особистості [8, с. 162].

Головною причиною маргіналізації суспільства є його кризовий стан. Маргіналізація є виявом кризового стану суспільства. Трансформаційні процеси в суспільстві завжди супроводжує активізація негативних явищ у сферах економіки, політики, духовного життя, а також глобальні загальнолюдські проблеми. Кризу суспільної свідомості можуть визначати не лише як наслідок відображення проблем у суспільному бутті, а й як їх важливу причину. Основоположними характеристиками сучасної кризи є: розпад наявних зв'язків між суспільством і особистістю; нестійкий стан соціального організму; нівелювання базових цінностей; домінування матеріального над духовним і партикулярних цінностей над цінностями, що пов'язані із загальним благом. Трансформація суспільної свідомості в ситуації соціальної кризи пов'язана з низкою кризових тенденцій, до найважливіших з-поміж яких варто зарахувати соціальний атомізм, антиномічність, кризу соціокультурної ідентичності,

соціальну аномію, зростання ксенофобії й екстремізму. Причиною соціальної кризи сучасності є дезінтеграційні процеси, що пов'язані з фрагментацією ціннісних підстав соціального життя. Сучасна ціннісна криза виявляється у двох формах, а саме: в розриві єдиного духовного простору та у втраті соціокультурної ідентичності [9].

Маргіналізацію суспільства стимулює так звана вестернізація, тобто запозичення західноєвропейської та англо-американської моделі життя, прагнення сучасної політичної еліти якомога швидке замінити традиційні механізми функціонування економічної, політичної та культурної сфер на відповідні механізми західного зразка, нав'язування цінностей, які не завжди прийнятні для менталітету українців. Зрештою це призводить до відчуження громадян, їх занурення у власні проблеми, формування їх недовіри до влади та стрімкої маргіналізації.

Ситуація відносно політичної стабільності також не гарантує відсутності процесу маргіналізації суспільства. Недосконала національна і міграційна політика держави, розширення культурних зв'язків між народами, доступність різноманітної інформації завдяки Інтернету – усе це може призводити до поширення феномену маргінальної людини. У свідомості такої людини тісно переплітаються суперечливі елементи двох або більше культур. Вони породжують відчуття роздвоєності, неоднозначності своєї культури, соціальної та етнічної належності. Вищевказане породжує як суб'єктивні проблеми, внутрішній розлад, труднощі з необхідною для душевної рівноваги етнокультурною та соціальною ідентифікацією, так і проблеми взаємодії з іншими індивідами, соціальними групами та інститутами. Етнічна, соціальна належність, культурно-світоглядні установки впливають на поведінку особистості в конкретній ситуації, навіть на її життєвий шлях. Подвійність, неконкретність може бути причиною нерозуміння і обережності з боку суспільства відносно такої особистості, а в гіршому випадку – жорстокого її гоніння.

Важливе місце серед факторів маргіналізації посідає глобалізація – об'єктивний процес всесвітньої економічної, політичної та культурної інтеграції, суть якого полягає в зростаючому взаємозв'язку і взаємозалежності національних економік, національних політичних і соціальних систем, національних культур, а також у взаємодії людини та

навколишнього середовища. Глобалізація передбачає стрімке зближення різноманітних культур, через що люди опиняються на межі різних соціальних сил, різних ідеологій і релігій, до яких їм не завжди легко долучитися. Це може призвести до того, що вони можуть стати вигнанцями соціуму.

Джерелом маргінальності може бути природа сучасного міста з його різноманітним культур, послабленням традиційних соціальних інститутів і загостренням проблеми ідентифікації людини [10], адже такий спосіб і темп життя провокує депресію. Великі міста вирізняються значною концентрацією людей на обмеженій території. Це породжує конфлікти об'єктивного і суб'єктивного характеру і часто спричиняє різноманітні злочини, передусім спрямовані проти особистості.

У науковій літературі виокремлюють категорії осіб, для яких маргінальний спосіб життя є звичним явищем. Традиційно маргіналами називають вже згаданих мігрантів, які переважно прибули з регіонів економічної стагнації та політичної нестабільності. Міграцію досить часто супроводжує формування у відносно економічно благополучних регіонах етнічних кримінальних груп. До категорії маргіналів також зараховують: бездоглядних неповнолітніх; неповнолітніх, які перебувають у неформальних об'єднаннях антисоціальної спрямованості (скінхеда, агресивно налаштовані фанати та ін.); осіб, які займаються жебрацтвом; осіб без визначеного місця проживання; осіб, які не мають постійного місця роботи, зокрема тих, хто офіційно визнаний безробітним і ухиляється від працевлаштування; засуджених, які перебувають у пенітенціарних установах і порушують режим виконання та відбування покарання і схильні до вчинення злочинів; осіб, які були засуджені, відбули покарання, звільнилися з місць позбавлення волі, але не виправилися; осіб, що займаються проституцією; хронічних алкоголіків, наркоманів і токсикоманів; ВІЛ-інфікованих, а також хворих на СНІД, венеричні захворювання, які ухиляються від лікування; осіб із хворобливим і патологічним потягом до азартних ігор (ігромани, комп'ютеромани та ін.); осіб з адаптаційним синдромом (осіб з обмеженими фізичними можливостями, психічно хворих, олігофренів і розумово відсталих); інших осіб, яким притаманна делінквентна поведінка і які схильні до вчинення злочинів [11]. Маргіналами нерідко стають особи, які виростили в

неблагополучній сім'ї, не змогли здобути належну освіту, не мають професії, постійного місця проживання, роботи чи корисних зв'язків.

Основним психологічним аспектом, що характеризує осіб, які ведуть маргінальний спосіб життя, є фактор відчуження, унаслідок чого вони протиставляють себе оточуючим, передусім родичам і близьким, ізолюються від загальноприйнятих суспільних зв'язків, порушують норми права та моралі. Людина перестає бути активним, повноцінним членом суспільства, утрачає позитивний зв'язок із ним. Внутрішня спустошеність, спричинена ослабленням, розпадом ціннісно-нормативних, духовних зв'язків із суспільством, якщо не прирікає людину на апатію та бездіяльність, то підштовхує її до вчинення асоціальних дій. Маргіальність стає особливою формою соціального життя індивіда (суспільної групи). Вона негативно впливає на структуру суспільства і призводить до деформації традицій, соціальних орієнтирів і ціннісних установок, руйнування міжособистісних зв'язків, відчуження від низки економічних, правових, політичних процесів і формування специфічного типу особистості маргінала. Суттєву роль відіграє сугестивність людини, зокрема підвищенню її рівня сприяють певні властивості особистості, а саме: невпевненість у собі, низька самооцінка, відчуття власної неповноцінності, покірність, боязкість, сором'язливість, довірливість, тривожність, екстравертованість, підвищена емоційність, вразливість, слабкість логічного мислення, а також повільний темп психічної діяльності.

З огляду на вищезазначене, у людини виникають серйозні сумніви у власній цінності, руйнуються зв'язки з друзями, формується відчуття постійного страху бути проігнорованою, знехтуваною, забутою, ображеною. Вияви маргіальності можливі в різних формах «відходу від реальності», добровільної самоізоляції або примусового відсторонення маргіальних суб'єктів від нормального спілкування в соціумі. Нерідко маргінал застосовує психологічний захисний механізм агресії. Причому агресивна поведінка виявляється не лише відкрито, а й у прихованих формах. Маргіальна особистість може спрямовувати власну агресію на осіб і об'єкти, які зовсім не пов'язані з її станом фрустрації (підміна об'єкта). Це відбувається тоді, коли людина не має можливості відкрито

спрямувати агресію на фрустратора і зганяє злість на випадкових людях [12, с. 174].

Для маргінальної поведінки характерними є граничність, балансування на межі правомірного та неправомірного, тобто вона охоплює і правомірну, але близьку до неправомірної, і неправомірну поведінку. Така поведінка суб'єкта передбачає рівні можливості вчинення ним правопорушення або правомірного вчинку. Маргінали нерідко стають жертвами різних злочинів або злочинцями, а маргінальний спосіб життя зазвичай передуює вчиненню особою злочину.

Характерною рисою маргінальної особистості є правовий нігілізм, який іноді провокує саме право. Прикладом такої ситуації є прийняття протизаконних актів, недосконалих і неефективних законів, які не спроможні забезпечити захист інтересів громадян. Типовою формою вияву правового нігілізму маргінальних груп можна назвати навмисне порушення чинних нормативно-правових актів, масове невиконання юридичних приписів. Безнормність породжує тотальну криміналізацію соціальних відносин, яка будучи результатом еволюції злочинності, відсутності ефективного запобігання їй, маргіналізації суспільства і створення умов, за яких послуги криміналітету є для частини соціуму більш прийнятними, ніж послуги з боку держави, призводить до подальшого розвитку злочинності. Формуючись як відображення суспільства, кримінальна сфера водночас поглиблює проблеми цього суспільства.

Дійовими особами маргінальної ситуації можуть бути не лише традиційні представники цієї групи (наркомани, алкоголіки, божевільні, волоцюги, асоціальні елементи), а й конформісти. У маргінальну ситуацію може потрапити навіть законослухняний громадянин (або група осіб), правова культура якого (яких) має високий рівень. Маргінальна ситуація завжди напружена і може мати вкрай непередбачувані наслідки. Маргінальний статус потенційно є джерелом невротичних симптомів, важких депресій, деморалізації, індивідуальних і групових форм протесту. Особливо небезпечною є маргіналізація колишніх співробітників правоохоронних органів і військовослужбовців, звільнених зі Збройних сил України.

Людина, яка опинилася в маргінальній ситуації, певною мірою відгороджується від звичного для неї соціального

середовища, перед нею постає необхідність зробити вибір щодо сценарію свого подальшого перебування в соціумі. Є два варіанти поведінки особи, яка потрапила в маргінальну ситуацію: активна і пасивна. У першому випадку людина чинить опір, намагається змінити ситуацію чи вийти з неї, не порушуючи закон і загальноприйняті правила поведінки, а в другому – не вживає жодних заходів для виходу з ситуації, інтегрується та примиряється з нею, що призводить до вчинення злочину.

Таким чином, можна дійти висновку, що конфліктогенність маргінального стану чинить дестабілізаційний вплив на соціальну структуру. Основою маргінальних явищ є процеси дезорганізації, руйнування, розриву соціальних зв'язків, які супроводжують будь-які структурні перетворення. Серед об'єктивних чинників, що спричиняють маргіналізацію суспільства, можна назвати такі: трансформаційні процеси в суспільстві, суспільна криза, відсутність досвіду управління кризовим суспільством, проектування на конкретне суспільство апробованих в інших країнах моделей демократії без урахування національних особливостей, боротьба за владу та переділ власності, зміна системи цінностей населення, недостатня розробленість нормативно-правової бази тощо. Можливість маргіналізації людини безпосередньо залежить від її особистісних якостей. Можна стверджувати, що страхи та невротизм, зовнішній тиск, психічні розлади й антисоціальні тенденції здатні призвести до маргіналізації особи.

Маргіналізація суспільства є небезпечним процесом, що спричиняє появу широкого спектру глобальних загроз. Поширення цього явища стимулює кількісну та якісну динаміку злочинності, слугує вагомим криміногенним фактором.

Маргіналізацію суспільства слід долати передусім економічним шляхом, а саме за допомогою підвищення рівня життя народу, зниження рівня бідності, безробіття, розшарування суспільства на надбагатих, малозабезпечених і бідних.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Сиренко В. К вопросу о причинах бедности в Украине / В. Сиренко // Актуальные проблемы современной Украины (правовой аспект). – Киев : Прогресс, 2017. – С. 93–121.
2. Романюк А. Каждый украинец должен 47 тысяч гривен: что делать с госдолгом [Электронный ресурс] / А. Романюк. – Режим доступа:

<https://www.segodnya.ua/economics/enews/kazhdyy-grazhdanin-ukrainy-dolzhen-47-tysyach-griven-1092135.html>. – Загл. с экрана.

3. Стало известно, сколько нелегалов вторглись в Украину в 2017 году [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.depo.ua/rus/life/stalo-vidomostilki-negaliv-vderlisyado-ukrayini-v-2017-roci-20171023662714>. – Загл. с экрана.

4. Кожен четвертий українець вважає отриману ним освіту марною – опитування [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <https://www.unian.ua/society/2268914-kojen-chetvertiy-ukrajinetsovvaiae-otrimanu-nim-osvitu-marnou-opituvannya.html>. – Назва з екрана.

5. Кемалова Л. И. Личность маргинала и возможности ее социализации в условиях транзитивного общества [Электронный ресурс] / Л. И. Кемалова, Ю. Д. Парунова. – Симферополь – Керчь : Таврия, 2010. – 228 с. – Режим доступа: <http://lib.rada.gov.ua/LibRada/static/about/text/Marginal.pdf>. – Загл. с экрана.

6. Зиммель Г. Эссе о чужаке / Г. Зиммель ; пер. А. Ф. Филиппова // Социологическая теория: история, современность, перспективы. Альманах журнала «Социологическое обозрение». – СПб. : Владимир Даль, 2008. – С. 7–13.

7. Park R. E. Human migration and the marginal man / R. E. Park // The American Journal of Sociology. – 1928. – Vol. 33. – No. 6. (May). – P. 881–893.

8. Онзимба Ленюно Ж. Б. Проблема маргинальной личности в американской социологии / Ж. Б. Онзимба Ленюно // Вестник РУДН. – 2003. – № 1 (4). – С. 160–165. – (Серия «Социологическая»).

9. Арутюнян К. С. Трансформация общественного сознания в условиях социального кризиса [Электронный ресурс] : дис. ... канд. филос. наук : 09.00.11 / К. С. Арутюнян. – Саранск, 2013. – 163 с. – Режим доступа: <http://www.dissercat.com/content/transformatsiya-obshchestvennogo-soznaniya-v-usloviyakh-sotsialnogo-krizisa>. – Загл. с экрана.

10. Шакур В. І. Урбанізація і злочинність : монографія / В. І. Шакур. – Київ : [б. в.], 1996. – 256 с.

11. Степаненко Р. Ф. Предупреждение преступлений, совершаемых лицами, ведущими маргинальный образ жизни [Электронный ресурс] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Р. Ф. Степаненко. – Казань, 2005. – Режим доступа: <http://lawtheses.com/preduprezhdenie-prestupleniy-sovershaemyh-litsamiveduschimi-marginalny-obraz-zhizni>. – Загл. с экрана.

12. Макаренко О. Н. К вопросу о психологии маргинальной личности [Электронный ресурс] / О. Н. Макаренко // Вестник Волгоградского гос. ун-та. – 2009. – № 1 (9). – С. 173–176. – (Серия 7 «Философия. Социология и социальные технологии»). – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/k-voprosu-opsihologii-marginalnoy-lichnosti>. – Загл. с экрана.

REFERENCES

1. Sirenko, V. (2017). K voprosu o prichinah bednosti v Ukraine [On the causes of poverty in Ukraine]. *Aktualnye problemy sovremennoi Ukrainy (pravovoi aspekt), Actual problems of modern Ukraine (legal aspect)*. Kioev: Progress [in Russian].

2. Romaniuk, A. *Kazhdyi ukrainec doljen 47 tysyach griven: chto delat s gosdolgom [Every Ukrainian should 47 thousand hryvnia: what to do with the national debt]*. Retrieved from <https://www.segodnya.ua/economics/enews/kazhdyy-grazhdanin-ukrainy-dolzhen-47-tysyach-griven-1092135.html> [in Russian].

3. Stalo izvestno, skolko nelegalov vtorglis v Ukrainu v 2017 godu [It became known how many illegal immigrants invaded Ukraine in 2017]. (n.d.). www.depo.ua. Retrieved from <https://www.depo.ua/rus/life/stalo-vidomo-skilki-nelegaliv-vderlisya-do-ukrayini-v-2017-roci-20171023662714> [in Russian].

4. Kozhen chetvertiy ukrainets vvazhaie otrymanu nym osvitu marnoiu - opytuvannya [Every fourth Ukrainian considers the education he received to be useless - a poll]. (n.d.). www.unian.ua. Retrieved from <https://www.unian.ua/society/2268914-kojen-chetvertiy-ukrainets-vvazhaie-otrimanu-nim-osvitu-marnoyu-opituvannya.html> [in Ukrainian].

5. Kemalova, L.I., & Parunova, Yu.D. (2010). *Lichnost marginala i vozmozhnosti ee socializacii v usloviiah tranzitivnogo obschestva* [Personality of the marginal and the possibility of its socialization in a transitive society]. Simferopol. Kerch: Tavria. Personality of the marginal and the possibility of its socialization in a transitive society. Retrieved from <http://lib.rada.gov.ua/LibRada/static/about/text/Marginal.pdf> [in Russian].

6. Zimel, G. Ekskurs o chujake [Excursus about the stranger]. (A.F. Filippova, Trans). *Sociologicheskaja teorii: istoria, sovremennost, perspektivy. Almanah jurnala Sociologicheskoe obozrenie, Sociological theory: history, modernity, prospects. Almanac of the magazine Sociological Review*. SPb.: Vladimir Dal [in Russian].

7. Park, R.E. (1928). Human migration and the marginal man. *The American Journal of Sociology*.

8. Onzimba Leniungo, J.B. (2003). Problema marginalnoi lichnosti v amerikanskoi sociologii [The problem of the marginal personality in American sociology]. *Vestnik RUDN, Bulletin of PFUR*, 1(4), 160-165 [in Russian].

9. Arutiunian, K.S. (2013). Transformaciia obcschestvennogo soznaniia v usloviiah socialnogo krizisa [Transformation of public consciousness in the conditions of social crisis]. *Candidate's thesis*. Saransk. Retrieved from <http://www.dissercat.com/content/transformatsiya-obshchestvennogo-soznaniya-v-usloviyakh-sotsialnogo-krizisa> [in Russian].

10. Shakun, V.I. (1996). *Urbanizatsiia i zlochynist* [Urbanization and crime]. Kyiv [in Ukrainian].

11. Stepanenko, R.F. (2005). Preduprezhdenie prestuplenii, sovershaemyh licami, veduchimi marginalnyi obraz jizni [Prevention of crimes committed by persons leading a marginal way of life]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kazan. Retrieved from <http://lawtheses.com/preduprezhdenie-prestupleniy-sovershaemyh-litsami-veduschimi-marginalnyy-obraz-zhizni> [in Russian].

12. Makarenko, O.N. (2009). K voprosu o psikhologii marginalnoi lichnosti [To the question of the psychology of the marginal personality]. *Vestnik Volgogradskogo gos. un-ta, Bulletin of Volgograd state university*, 1(9), 173-176. Retrieved from <https://cyberleninka.ru/article/n/k-voprosu-o-psihologii-marginalnoy-lichnosti> [in Russian].

Стаття надійшла до редколегії 20.09.2017
